

Ks. Stanisław Dziekoński*

Warszawa

KATECHEZA WPROWADZAJĄCA DZIECKO W SAKRAMENTY POKUTY I EUCHARYSTII W ŚWIETLE POSOBOROWYCH DOKUMENTÓW KOŚCIOŁA

Katecheza wprowadzająca w rzeczywistość sakramentu pokuty i pojednania oraz w Eucharystię w sposób szczególny dochodzi do głosu podczas przygotowania dziecka do Pierwszej Komunii św. Jakkolwiek ten moment inicjacji sakramentalnej jest zauważany w praktyce duszpasterskiej Kościoła w Polsce w zależności od diecezji, a nawet parafii, otrzymuje on różną specyfikę. Niektórzy bardziej akcentują konieczność pogłębienia przez dziecko wiedzy teologicznej, inni zaś koncentrują uwagę na celebracjach liturgicznych oraz nabożeństwach. Dotychczasowa obserwacja nasuwa wniosek, że zwolenników pierwszego z wyróżnionych stanowisk jest więcej. W tej grupie znaczną popularność zdobywają tzw. „katechizmówki”, z odpowiednią ilością pytań i odpowiedzi do wyuczenia na pamięć. Rodzi się jednak zasadnicze pytanie: czy taki model przygotowania czyni zadość wtajemniczeniu dziecka – przynajmniej w stopniu podstawowym – w sakrament pokuty i pojednania oraz w Eucharystię? Na ile praktyka ta odpowiada wskazaniom, jakie odnajdujemy w tym względzie w posoborowym nauczaniu Kościoła powszechnego oraz Kościoła w Polsce? To drugie pytanie w zasadniczym stopniu determinuje treść niniejszej refleksji, której głównym celem jest zaprezentowanie katechezy wprowadzającej dziecko w rzeczywistość sakramentów pokuty i Eucharystii w świetle posoborowych dokumentów Kościoła.

* **Stanisław Dziekoński**, ks. dr hab. teologii w zakresie katechetyki – prof. UKSW, prodziekan oraz kierownik katedry Psychologicznych i Pedagogicznych Podstaw Katechetyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; członek Ogólnopolskiej Sekcji Wykładowców Katechetyki i Pedagogiki; konsultor i cenzor przy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski.

WPROWADZENIE W SAKRAMENT POKUTY I POJEDNANIA

Inicjacja w sakrament pokuty i pojednania wymaga najpierw zrozumienia, czym jest pokuta. Szczegółowej analizy tego pojęcia dokonał Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Reconciliatio et peccentia* (RP)¹. Sięgając do źródeł biblijnych i teologicznych, papież wyjaśnił, że pokuta etymologicznie wywodzi się od greckiego słowa *metánoia*. Synoptycy pod tym słowem rozumieli wewnętrzną przemianę serca pod wpływem słowa Bożego i w perspektywie królestwa Bożego. Pokuta – tłumaczył dalej papież – oznacza też przemianę życia ku lepszemu, zgodnie z przemianą serca. Dokonuje się to przez konkretny wysiłek człowieka wsparty łaską Bożą, czyli przez ascezę. W rozumieniu Jana Pawła II pokuta jest więc nawróceniem, przechodzącym z serca do czynów. Jest ona ściśle połączona z pojednaniem z Bogiem, sobą samym i z innymi, ponieważ zakłada pokonanie radykalnego rozdarcia spowodowanego grzechem (por RP 2–4). Dla praktyki pokutnej wyjątkowo ważny jest rozdział o duszpasterstwie pokuty i pojednania. W adhortacji, wśród środków i dróg prowadzących do pokuty i pojednania, papież wyszczególnił katechezę opartą na danych biblijnych, głęboko teologiczną, a równocześnie łączącą w sobie elementy psychologii, socjologii i innych nauk wyjaśniających sytuację dzisiejszego człowieka. Według papieża, w pełnej katechezie o pokucie należy uwzględnić między innymi takie tematy jak: sumienie i jego formacja; poczucie grzechu; pokusy; post; jałmużna; wewnętrzny związek między przezwyciężeniem podziałów w świecie a pełną komunią z Bogiem i między ludźmi; okoliczności sprzyjające pojednaniu w rodzinie, społeczeństwie, w strukturach społecznych; znaczenie pojednania człowieka z Bogiem, z samym sobą, z braćmi i całym stworzeniem. Obowiązek prowadzenia takiej katechezy został nałożony na duszpasterzy (por. tamże, nr 26).

Refleksja podjęta w adhortacji *Reconciliatio et peccentia* stanowi bogate źródło inspiracji do podjęcia działań kształtujących w dziecku postawę pojednania i pokuty, przy czym będą one posiadały określoną specyfikę determinowaną przede wszystkim poziomem rozwoju dziecka, co po raz pierwszy zostało zauważone w Ogólnej instrukcji katechetycznej², szeroko omawiającej problematykę wychowania do liturgii i modlitwy w kontekście katechezy.

Nauka o sakramencie pokuty [podkreślono w instrukcji] ma być podawana w szerokim kontekście oczyszczenia się i postępu duchowego podejmowanego z wielkim zaufaniem w Bożą miłość i miłosierdzie. W ten sposób dzieci mogą wyczuć

¹ Rzym 2 IV 1982, wyd. pol. Poznań 1985.

² Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Directorium catecheticum generale* (DCG), 11 IV 1971, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, t. 1, red. W. Kubik, Warszawa 1985, s. 91–192.

swoje sumienie, ale też nie upadają na duchu (nie załamują się duchowo), gdy popełnią coś niewłaściwego (DCG, dodatek, nr 3).

Wprowadzenie w rzeczywistość sakramentu pokuty zostało więc powiązane ściśle z formacją i rozwojem sumienia moralnego u dziecka, czyli ze zdolnością oceniania własnych czynów w stosunku do normy moralności.

Wykład na temat pierwszej spowiedzi, jaki odnajdujemy w DCG, był reakcją na eksperyment realizowany w kilku krajach Europy Zachodniej (Belgia Holandia), przede wszystkim zaś w Niemczech Zachodnich. W „Rahmenplan”, z 1967 roku, pierwsza spowiedź została przesunięta na klasę czwartą, zaś pełny udział dzieci w Eucharystii przewidywany był najpóźniej w drugiej klasie szkoły podstawowej. W *Directorium catechisticum generale* (dodatek, nr 1)³ dokonano oceny tej praktyki. Według dokumentu, Pierwsza Komunia św., podobnie jak w wytycznych Piusa X, podanych w dekrete *Quam singulari*, z 8 sierpnia 1910 roku⁴, miałyby być poprzedzona spowiedzią dziecka. Dziecko bowiem – wyjaśniano w instrukcji – ma potrzebę otrzymania przebaczenia nie tylko od rodziców i bliskich, ale też od Boga (DCG, dodatek, nr 3). Należy jednak zauważyć, że w DCG, bardziej niż w nauczaniu przedsoborowym, uwypuklono konieczność pomocy dzieciom i młodzieży w wypracowaniu dyspozycji niezbędnych do godnego przyjęcia sakramentów. Chodziło o to, aby chrześcijanin nie tylko przyjął sakrament, ale też wyraził postawę gotowości udzielenia odpowiedzi na Bożą miłość i miłosierdzie. W konsekwencji postulowano, aby przedstawić sakramenty nie tylko jako środki zaradcze na grzech i jego skutki, ale przede wszystkim jako środki łaski, zarówno dla poszczególnych osób, jak i dla wspólnoty (por. DCG 56). W tej optyce zostały zaprezentowane treści dotyczące formacji sakramentalnej dzieci i młodzieży w kolejnym dokumencie katechetycznym, w adhortacji Jana Pawła II o katechizacji w naszych czasach *Catechesi tradendae* (CT)⁵, przy czym w dokumencie tym uwaga została skoncentrowana bardziej na wyznaczeniu zasadniczych kierunków wychowania liturgicznego dzieci i młodzieży (por. nr 36-38). Podobną sytuację odnajdujemy w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji*, z 1997 roku⁶, jak też w *Dyrektorium katechetycznym Kościoła Katolickiego w Polsce* (PDK)⁷, eksponującym głównie te elementy katechezy, które ze względu na specyfikę katechezy polskiej domagały się uszczegółowienia w stosunku do wskazań dokumentu rzymskiego (por. PDK, *Wstęp*, s. 9). W dokumencie polskim

³ Por. J. Charytański, *Pierwsza spowiedź i Komunia święta*, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II...*, s. 90.

⁴ Por. Dekret Św. Kongregacji dla Spraw Sakramentów *Quam singulari*, 8 VIII 1910, o wcześniejszym dopuszczeniu dzieci do I Komunii św., w: *Eucharystia w wypowiedziach papieża i innych dokumentach Stolicy Apostolskiej XX w.*, wyboru dokonał i komentarzem zaopatrzył R. Rak, Londyn 1987, s. 43.

⁵ Rzym 16 X 1979 (wyd. pol., w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II...*, s. 91–192).

⁶ Por. wyd. polskie, Poznań 1998, s. 177–180.

⁷ Dokument został przyjęty podczas 313 zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski w Łowiczu, 20 VI 2001.

inicjacja sakramentalna do pokuty została połączona z inicjacją eucharystyczną oraz rozłożona na trzy pierwsze lata szkoły podstawowej (por. tamże, s. 107).

Dyrektorium ogólne o katechizacji oraz *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* stały się podstawą do opracowania *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (PPK)⁸, której założenia zostały uszczegółowione w *Programie nauczania religii* (PNR) Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. Zarówno w *Podstawie programowej*, jak i w *Programie nauczania religii* odnajdujemy szereg wskazań dotyczących celów i zadań dotyczących inicjacji dziecka w sakrament pokuty. Wyjątkowo ważne są propozycje wysuwane w płaszczyźnie wychowania moralnego. Zgodnie z *Podstawą programową katechezy*, wychowanie moralne dzieci klas I–III ma na względzie rozwijanie w dziecku zaufania do Boga i umiejętności odpowiedzi na Jego wezwanie. Kładzie się również nacisk na to, aby budzić w dziecku wrażliwość na potrzeby bliźniego, kształtować postawę gotowości dzielenia się z innymi, uczyć otwartości, życzliwości, szacunku nie tylko wobec rodziców i osób starszych, ale też rówieśników. Chodzi więc o kształtowanie w dziecku właściwej relacji do bliźniego, świata i samego siebie (por. PPK, s. 24–26).

Inicjacja w sakramenty pokuty i pojednania wyraźnie też została zaznaczona przy problematyce formacji liturgicznej dzieci klas I–III, opartej na roku liturgicznym i związanych z nim polskich tradycjach. Zwraca się uwagę, aby dziecko uczyło się właściwego przeżycia spowiedzi (por. tamże, s. 25). Ten lapidarnie sformułowany postulat znajduje swe rozwinięcie w literaturze przedmiotu, gdzie zwraca się uwagę na fakt, że już każda Msza św. daje dziecku okazję bycia we wspólnocie wierzących, którzy przyznają się do przewinień i proszą Boga o przebaczenie. Wyjątkowych doświadczeń dostarcza nabożeństwo pokutne połączone z sakramentem pojednania. Udział w takim nabożeństwie jest istotny dla kształtowania w dziecku postaw pokutnych, przede wszystkim zaś pozwala zrozumieć, że nawrócenie i pokuta obejmują wszystkie wymiary życia i przyczyniają się do prawdziwego szczęścia człowieka, oraz nie mogą być kojarzone jedynie ze spowiedzią.

Przygotowanie do sakramentu pokuty i pojednania wymaga katechezy otwierającej dziecko na piękno stworzonego świata, na wartość przyjaźni i sprawiedliwości w kontaktach między ludźmi oraz ukazującej dobroć Boga i Jego miłość do każdego człowieka. Katecheza ma uświadomić dziecku, że każdy grzech sprzeciwia się Bożym planom oraz ma wymiar społeczny. Jest ona równocześnie miejscem osobistej refleksji nad własnym życiem, sprzyja dostrzeżeniu i uznaniu własnych przewinień, obudzeniu żalu za popełnione grzechy oraz postanowieniu poprawy. Na katechezie dzieci winny uczyć się, jak prosić Boga o przebaczenie, jak przebaczać innym i pomagać im w powstaniu z upadków moralnych. Cześć uwagi należałoby poświęcić samemu sakramentowi pokuty i pojednania. Chodzi między innymi o udzielenie praktycznych wskazówek odnoszących się do tego, jak dzieci mają się spowiadać, czy też o wyuczenie na pamięć modlitw i formuł

⁸ Kraków 2001.

stosowanych przy obrzędzie sakramentu pokuty. Katecheza winna umożliwić dziecku udzielenie odpowiedzi na pytanie: jak wyjść z kręgu zła? W nauce o sakramencie pokuty i pojednania ma ujawnić się ujęcie chrystocentryczne. Dziecko jest w stanie zrozumieć, że Pan Jezus najlepiej objawił zamiar Boga względem człowieka, którego uwolnił od grzechu poprzez swoją mękę, śmierć i zmartwychwstanie⁹.

INICJACJA EUCHARYSTYCZNA

Wprowadzenie w rzeczywistość sakramentu pokuty i pojednania jest ściśle powiązane z inicjacją eucharystyczną, która wymaga jednak podjęcia nowych działań, bezpośrednio ukierunkowanych na zgłębianie tajemnicy Eucharystii. Wtajemniczenie w rzeczywistość Eucharystii nie może ograniczać się do przekazu wiedzy o Eucharystii, czy do wyuczenia się przez dziecko formuł katechizmowych, ale domaga się też celebracji otwierających dziecko na doświadczenie wspólnoty wierzących oraz na przeżycie tajemnicy osobistego spotkania z Chrystusem. Istotne treści włączone w wychowanie eucharystyczne zawierają m.in. wypowiedzi Jana Pawła II, adresowane bezpośrednio do dzieci. Dnia 13 czerwca 1987 roku w Łodzi, podczas Mszy św. z Pierwszą Komunią św., papież wyjaśniał dzieciom, że Komunia św. jest znakiem i świadectwem miłości do Chrystusa i głębokiego z Nim zjednoczenia. Jezus zaś, obecny w Eucharystii, prowadzi komunikującego chrześcijanina do miłości Ojca w Duchu Świętym i daje udział w życiu Trójcy Świętej¹⁰. W liście do dzieci, z 13 grudnia 1994 roku, papież pouczał je, że przyjęcie po raz pierwszy Jezusa eucharystycznego jest wydarzeniem wyjątkowym, niezapomnianym przeżyciem i otwiera drogę do pozostawania z Nim w głębokiej zażyłości, wyrażanej w sposób wyjątkowy każdym kolejnym przyjęciem Komunii św.¹¹ Jeszcze szerszy wykład został przedstawiony w przemówieniu do dzieci pierwszokomunijnych, w Zakopanem, 7 czerwca 1997 roku. Jezus – wyjaśniał papież – kochał swoich apostołów i chciał im ofiarować wszystko, co miał najcenniejszego. Dał im więc samego siebie. Apostołowie, przyjmując ten pokarm, mogli być stale z Panem Jezusem, a On ich napełniał świętością. Pan Jezus – mówił papież do dzieci – kocha także was, dlatego przychodzi do waszych serc w Komunii św. Dzięki temu stajecie się coraz bardziej podobne do Niego, coraz bardziej święte. Dar ofiarowany przez Jezusa domaga się jednak odpowiedzi ze strony człowieka. Zadaniem chrześcijanina jest zawsze kochać Jezusa, mieć dobre i czyste serce, otwarte na przyjęcia Go w Komunii św.¹²

⁹ Por. T. Balewski, *Sakrament pokuty i katecheza*, Warszawa 2000, s. 396–403.

¹⁰ Por. Jan Paweł II, *Autokatechizacja. Homilia podczas Mszy św. z I Komunią św. w Łodzi* (13 VI 1987), „L'Osservatore Romano” 78, 5 bis (1987), s. 12.

¹¹ Por. Jan Paweł II, *List Ojca Świętego do dzieci w Roku Rodziny* (13 XII 1994), wyd. polskie „L'Osservatore Romano” 16,1 (1995), s. 6.

¹² Por. Jan Paweł II, *Pan Jezus was kocha. Przemówienie do dzieci pierwszokomunijnych w Zakopanem* (7 VI 1997), „L'Osservatore Romano” 18 (1997), nr specjalny, s. 75.

W tych wypowiedziach można doszukać się katechezy o wyjątkowo prostej strukturze, ale z istotnym i głębokim przesłaniem teologicznym. Urzekająca prostota przekazywanych informacji, a równocześnie ich głębia biblijno-teologiczna wskazuje, że papież uwzględnił obecną w katechezie zasadę wierności Bogu i człowiekowi. Sama zaś katecheza została oparta na schemacie wezwania i odpowiedzi, znanym z kerygmatycznego modelu katechezy.

Katecheza Jana Pawła II o Eucharystii adresowana do dzieci otrzymuje swój szerszy kontekst, zwłaszcza teologiczny i kulturowo-społeczny, w innych wypowiedziach papieża, przede wszystkim zaś w encyklice *Ecclesia de Eucharistia* (EE)¹³, wprost poświęconej Eucharystii w życiu Kościoła. Jednym z głównych celów encykliki było rozproszenie wątpliwości doktrynalnych, pojawiających się wokół tajemnicy Eucharystii, i przyczynienie się do zaniechania niedopuszczalnych praktyk. Za najbardziej widoczne papież uznał zaciemnianie prawidłowej wiary i nauczania katolickiego o Eucharystii, co w konsekwencji prowadzi do dwuznaczności w rozumieniu tajemnicy Eucharystii bądź do umniejszania jej znaczenia. Piętnowany też był zanik praktyki adoracyjnej (por. EE 10). Wobec tego zrozumiałym jest postulat wyartykułowany w encyklice, aby Eucharystia została wpisana w program życia chrześcijanina XXI wieku (por. tamże, nr 6). W encyklice *Ecclesia de Eucharistia* w formację eucharystyczną zostało wpisane chrześcijańskie świętowanie niedzieli (zob. nr 41), przy czym problematyka ta została już poruszona we wcześniejszych wypowiedziach papieskich, między innymi w przemówieniu podczas audiencji generalnej, 17 sierpnia 1994 roku¹⁴, w liście apostolskim *Dies Domini*, w homilii wygłoszonej 14 czerwca 1999 roku, w Łowiczu¹⁵, jak też w liście apostolskim *Novo millennio ineunte*. W wypowiedziach tych można dostrzec reakcję Jana Pawła II na zanikanie świątecznego charakteru niedzieli, zaniedbywanie przez chrześcijan niedzielnej Mszy św. na korzyść zainteresowania się różnymi formami spędzania wolnego czasu¹⁶, uleganie pokusie życia bez Boga oraz przyjmowania pogańskiej hierarchii wartości¹⁷.

Konieczność właściwej inicjacji dziecka w sakrament Eucharystii została podkreślona w katechetycznych dokumentach Kościoła. Wspomniane już wyżej *Directorium catechisticum generale* wyjaśniała, że wśród zadań katechezy wielkie znaczenie ma przygotowanie dziecka do Eucharystii. Według dokumentu (podobnie jak w zaleceniach dekretu Piusa X *Quam singulari*) dziecko winno przyjąć po raz pierwszy Komunię św. wraz z osiągnięciem wieku rozeznania, bliżej określonym na podstawie badań psychologii duszpasterskiej (por. DCG, dodatek, nr 1).

¹³ Rzym 17 IV 2003 (wyd. polskie, Kraków 2003).

¹⁴ Por. Jan Paweł II, *Dzieci w sercu Kościoła. Przemówienie podczas audiencji generalnej* (17 VIII 1994), „L'Osservatore Romano” 15,11 (1994), s. 36.

¹⁵ Por. Jan Paweł II, *Pomagajmy młodym budować fundament pod ich przyszłe życie. Homilia podczas Mszy św. w Łowiczu* (14 VI 1999), „L'Osservatore Romano” 20,8 (1999), s. 90.

¹⁶ Por. J. Kupka, *Dzień Pański w parafii*, „Communio” 2,3 (1982), s. 61.

¹⁷ Por. *W drodze do Eucharystii. Materiały katechetyczno-duszpasterskie inicjacji eucharystycznej*, red. A. Offmański, Szczecin 2000, s. 67.

W adhortacji *Catechesi tradendae* problematyka przygotowania dziecka do życia eucharystycznego jest wpleciona w szerszy kontekst nauki o liturgii oraz jej relacji do katechezy. Ten ostatni wątek wybrzmiał wyjątkowo silnie w następującym stwierdzeniu:

Katecheza z natury swej jest związana z całym sprawowaniem liturgii i sakramentów, gdyż właśnie w sakramentach, a zwłaszcza w Eucharystii, Jezus Chrystus działa najpełniej w celu przemiany człowieka (...). W każdym wypadku katecheza zachowuje nadal swój związek z sakramentami. Z jednej strony szczególną racją katechezy jest to, że przygotowuje ona do przyjęcia sakramentów, a każda katecheza prowadzi z konieczności do sakramentów wiary. Z drugiej strony nie może istnieć autentyczna praktyka sakramentalna, która by nie miała jakiegoś charakteru katechetycznego (nr 23).

Kwestia ta powróciła jeszcze w dalszej części dokumentu, kiedy Jan Paweł charakteryzował katechezę pogłębiającą zrozumienie sakramentów. Według papieża winna to być:

- katecheza dydaktyczna, ale równocześnie zwrócona ku świadczeniu o wierze;
- katecheza wprowadzająca, ale też całościowa, czyli ujawniająca przynajmniej w elementarnej formie wszystkie zasadnicze tajemnice wiary i ich związek z życiem religijno-moralnym dziecka (por. tamże, nr 37).

Do tej problematyki nawiązano w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji*, m.in. przy prezentacji pierwszorzędných funkcji posługi słowa Bożego (por. nr 51). W dyrektorium poświęcono jednak więcej uwagi cechom charakterystycznym dla katechezy dzieci. W odniesieniu do inicjacji sakramentalnej wyjaśniono, że dzieciństwo

zgodnie z utrwaloną tradycją jest to zazwyczaj okres, w którym dokonuje się wtajemniczenie chrześcijańskie zapoczątkowane przez chrzest. Wraz z przyjęciem sakramentów dąży się do pierwszej organicznej formacji wiary u dziecka i do wprowadzenia go w życie Kościoła (tamże).

Przedział wiekowy dzieci przygotowujących się do Pierwszej Komunii św. został bliżej określony w *Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce*. Inicjacja eucharystyczna, podobnie jak wprowadzenie w sakrament pokuty i pojednania, przewidziana została w pierwszych trzech klasach szkoły podstawowej (por. nr 107). Główny cel tej formacji: uzdolnienie dziecka do pełnego i aktywnego uczestnictwa we Mszy św., został sprecyzowany w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (zob. PPK, s. 25), ale dla realizacji tak określonego celu bardziej szczegółowe wskazania podaje *Program nauczania religii*. Ich praktyczne zastosowanie ma pomóc dziecku poznać:

- dialogowe formy modlitwy stosowane podczas celebracji eucharystycznej;
- elementy strukturalne liturgii słowa;
- wydarzenia związane z męką i śmiercią Chrystusa na krzyżu;
- religijną symbolikę darów chleba i wina;
- mszalne obrzędy Komunii św.;

- religijne znaczenie błogosławieństw udzielanych w liturgii Mszy św.;
- sformułowania wyrażające wiarę w sakramentalną obecność Chrystusa w Kościele;
- wybrane pieśni liturgiczne i piosenki religijne o tematyce eucharystycznej (por. PNR, s. 38).

Przekaz tych treści jest ściśle związany z kształtowaniem w dziecku postawy, w której uwidoczni się miłość do Eucharystii oraz świadomość jej znaczenia dla rozwoju wiary. Formacja taka dokonuje się przy zastosowaniu odpowiedniej metodyki, w której preferowane jest uczenie się przez działanie. W przekazie treści dotyczących Eucharystii znaczącą rolę odgrywają dziecięce nabożeństwa katechetyczno-liturgiczne z zastosowaniem w nich: inscenizacji; udratyzowania opowiadania; medytacji i opowiadania treści obrazu, znaku lub przedmiotu; wspólnego śpiewu i muzykowania a nawet tańca (por. tamże, s. 37).

Echa postulatów wysuwanych w *Programie nauczania religii* odnajdujemy w literaturze katechetycznej skoncentrowanej na wychowaniu eucharystycznym dziecka, która równocześnie podaje szereg praktycznych wskazań takiej formacji. Zwraca się uwagę na znaczenie organizowania celebracji podczas których dziecko mogłoby doświadczyć wspólnoty oraz przeżyć tajemnicę osobistego spotkania z Chrystusem. Niemniej ważne jest bliższe zapoznanie dziecka z budynkiem kościelnym, znajdującymi się w nim przedmiotami czy panującą w nim atmosferą. Tworzy się wówczas dogodna sytuacja do podania dziecku przynajmniej elementarnych informacji o Mszy św. Ich poznanie i przyjęcie jest warunkiem niezbędnym do aktywnego uczestnictwa we Mszy św., które też domaga się wyjaśnienia dziecku na katechezie lub w komentarzach liturgicznych znaczenia symboli, gestów, pojęć używanych w liturgii. Ze względu na specyficzne dla dziecka uczenie się przez działanie, istotnym jest włączanie dzieci w przygotowanie liturgii. Dzieciom można powierzyć ozdabianie miejsca celebracji, oprawę muzyczną liturgii, prowadzenie śpiewu, przygotowanie darów ofiarnych. Aktywne uczestnictwo dzieci we Mszy św. będzie wyrażać się w wykonywaniu czytań i śpiewów liturgicznych, odpowiedziach udzielanych podczas homilii dialogowej, przyniesieniu darów ofiarnych oraz w innych czynnościach, odpowiednich do rodzaju zgromadzenia liturgicznego¹⁸.

RODZINA JAKO SZCZEGÓLNE ŚRODOWISKO WYCHOWANIA DZIECKA DO POKUTY I EUCHARYSTII

W inicjacji sakramentalnej dziecka biorą udział różne środowiska oraz osoby, przy czym wyjątkową rolę mają do spełnienia rodzice, a także cała rodzina. Kwestia ta została bardzo silnie wyartykułowana m.in. w *Directorium catechisticum generale*, z podaniem bardzo jasnej argumentacji.

¹⁸ Por. E. Osewska, J. Stala, *W kierunku katechezy rodzinnej*, Kielce 2003, s. 246–249.

W rodzinach wierzących [wyjaśniano w DCG] pierwsze miesiące i lata życia, mające wielkie znaczenie dla równowagi umysłowej przyszłego człowieka, warunkują także chrześcijańską osobowość [...]. Dziecko bowiem przez proces swego rodzaju „osmozy” przejmując sposób postępowania i myślenia swoich domowników. Stąd w dziecku jakby gromadzi się zespół doświadczeń (doznań). Stanie się on jakimś fundamentem dla jego życia religijnego, które będzie się powoli rozwijało i ujawniało (nr 78).

Formacja taka jest najbardziej harmonijna, gdyż dziecko doświadcza zaufania, miłości i radości, jakie występują najpierw między niemowlęciem a matką, a następnie między nim a ojcem. Stanowią one niejako bazę psychologiczną do nawiązania prawidłowych relacji z Bogiem i rozwoju cnót teologicznych, otrzymanych przez dziecko na chrzcie świętym. Aby jednak dać możliwość pełnego owocowania łasce chrztu, naturalna miłość rodziców do dziecka musi być przeniknięta prawdziwie chrześcijańskim życiem (por. tamże). Wypowiedź ta budziła równocześnie przekonanie o istotnej roli zdobywanych przez dziecko doświadczeń w jego rozwoju wiary. Doświadczenie dziecka uznano za jeden z ważniejszych elementów pozwalających na osiągnięcie głębszej świadomości wiary, ponieważ – jak wyjaśniano we wzmiankowanej przed chwilą instrukcji – otwiera ono na rzeczywistość wiary, sprzyja zrozumieniu chrześcijańskiego orędzia (por. tamże, nr 74).

Instrukcja, uwypuklając znaczenie doświadczenia w wychowaniu w wierze, nawiązała do tendencji we współczesnej psychologii i dydaktyce, mówiących o roli doświadczenia w procesie uczenia się¹⁹. Widoczny jest też związek między wypowiedziami dokumentu a poglądami pedagogów chrześcijańskich, w tym Ronalda Goldmana, Gabriele Conrada i Michaela Schnabela, którzy w końcu lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych domagali się włączenia wychowania religijnego w całokształt procesu wychowawczego. Według Goldmana, ale też Georga Hansemanna, Marielene Leist i Günter Stachela, wszystko, co rodzice dziecku czynią, jak się z nim obchodzą, co do niego mówią, rzutuje na nabywane przez dziecko doświadczenia. Wyjątkowo ważny jest okres pierwszych sześciu lat życia, ponieważ gromadzone w tym czasie doświadczenia przenoszone są na płaszczyznę religijną. Przejmowane od osób bliskich, zwłaszcza od rodziców, doświadczenia religijne dziecko czyni własnymi, toteż w konsekwencji uczestniczy w wierze rodziców i na ich sposób doświadcza obecności Boga. Kształtowana jest przy tym w dziecku cała sfera wewnętrznych przeżyć, a także odczuć względem Boga. Zachodzą więc procesy tworzące obraz Boga, przy czym podkreśla się w nich nie wyobrażenie Boga, ale sposób odkrywania Jego obecności i działania w życiu dziecka i otaczającym je świecie. Pośród działań wywierających pozytywny wpływ na kształtowanie się w dziecku obrazu Boga wyróżniono czynniki naturalne i religijne. W pierwszej grupie wymieniano doświadczenie miłości, życzliwości, przyjaźni, szacunku, a przede wszystkim doświadczenie

¹⁹ Por. J. Bagrowicz, *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, Toruń 2000, s. 171.

zaufania w kontaktach z bliskimi, głównie zaś z rodzicami. W tym ujęciu naturalne doświadczenia stanowią pomost między sferą cielesną i duchową dziecka, ułatwiają zrozumienie treści religijnych.

W procesie nabywania niezbędnych doświadczeń konieczna jest też określona sprawność fizyczna, dzięki której dziecko posiada np. zdolność koncentracji. Brak liczenia się z uwarunkowaniami fizycznymi dziecka może powodować u niego negatywne skutki, np. brak zaufania do własnych sił czy możliwości. Konsekwencją tego jest zazwyczaj lęk przed nieoczekiwanymi sytuacjami, brak zaufania do siebie, swego otoczenia, a następnie również do Boga. Źródłem zagrożenia w budzeniu u dziecka pozytywnych doświadczeń są też: doznania niedostatku w pierwszych miesiącach życia; doświadczenie osamotnienia, braku uznania i akceptacji ze strony otoczenia. Zjawiska te sprzyjają zamykaniu się dziecka na całą sferę duchową, w tym na Boga. Podobne skutki mogą wywołać doświadczenia zbyt wielkiego rozpieszczania przez rodziców, nadmiernego odżywiania, przesadnego zatroskania, zwłaszcza ze strony matki. Wszystko to przeszkadza rozwojowi wiary dziecka, dlatego też wychowawcy, przede wszystkim zaś rodzice, którzy mają największy kontakt z dzieckiem w pierwszych miesiącach i latach jego życia, winni zachować szczególną ostrożność i czujność²⁰. Przy takim podejściu zakres oddziaływania wychowawczego obejmuje sferę cielesno-duchową dziecka oraz jego relacje do otaczającego świata. Wychowanie religijne rozumiane jest jako pomoc udzielana dziecku w stawianiu się odpowiedzialną osobą, przy czym chodzi nie tylko o odpowiedzialność za jednostkowe aspekty postępowania, ale też społeczne. W takim ujęciu wychowania fundamentalne znaczenie dla rozwoju wychowanka przypisuje się zdobywanej przez niego motywacji. Dostarczanie umotywowanych sugestii działań wychowanka stawia się przed treścioowymi i metodycznymi elementami oddziaływań wychowawczych. Można więc twierdzić, że wychowanie religijne opiera się na pełnym i otwartym humanizmie i wykracza poza ograniczoność takiej czy innej ideologii. Nie postawiono jednak znaku równości między wychowaniem w ogóle a wychowaniem religijnym, które – ukazując religijny sens i znaczenie odkrywanej przez dziecko rzeczywistości – posiada szerszy zakres oraz bogatszą motywację. W wychowaniu religijnym istotną rolę w stosunku do innych zadań wychowawczych pełni wiara, odsłaniająca przed wychowankiem nowy wymiar poznawanej rzeczywistości, inspirująca i wspomagająca osobę w osiągnięciu doskonałości kształtowanej na wzór Chrystusa²¹. Warto jednak zaznaczyć, że refleksja nad doświadczeniem i jego rolą w budzeniu i rozwoju wiary dziecka ujawniła też zróżnicowane doń podejścia²².

²⁰ Por. Z. Marek, *Wychować do wiary. Zagadnienie wychowania religijnego dziecka w wieku przedszkolnym*, Kraków 1996, s. 48–51; J. Bagrowicz, B. Makowska, *Wpływ rodziców na kształtowanie się obrazu Boga u dzieci do szóstego roku życia w świetle literatury psychopedagogicznej*, „Paedagogia Christiana” 2 (2000), s. 151–156.

²¹ Por. Z. Marek, *Wychowanie religijne i rozwój człowieczeństwa*, w: *W służbie człowiekowi*, red. tenże, Kraków 1991, s. 79, 80.

²² Ewangelicki teolog P. Tillich przekonywał, że w religii dochodzi do konfrontacji człowieka z absolutną tajemnicą jego bytu. Sam człowiek otwiera się na transcendencję dzięki zdobytym

Wartość rodziny w wychowaniu dziecka w wierze została też podkreślona w adhortacji *Catechesi tradendae*, przy czym jeszcze mocniej wybrzmiała kwestia jego formacji sakramentalnej. Dokument wyjaśnił bowiem, że formacja chrześcijańska dziecka, dokonująca się głównie przez świadectwo wiary rodziców, utrwała się jeszcze wraz z nadejściem wydarzeń rodzinnych, związanych np. z przyjmowaniem sakramentów i obchodami świąt liturgicznych (por. nr 68). W adhortacji, o której mowa, zostały też sprecyzowane najważniejsze zadania, włączone w katechezę rodzinną dzieci:

- w prostych słowach ukazywać dziecku dobrego i troskliwego Ojca w niebie tak, by uczyło się ono wznosić swe serce ku Niemu;
- nauczyć dziecko krótkich modlitw, gdyż dają one początek pełnemu miłości dialogowi z Bogiem w późniejszym okresie życia;
- angażować wszystkie władze dziecka w żywy kontakt z Bogiem;
- okazywać dziecku miłość i głęboki szacunek, pamiętając, że ma ono prawo do przedstawiania wiary chrześcijańskiej w prosty sposób i prawdziwie (por. tamże, nr 36).

Adhortacja *Catechesi tradendae*, jakkolwiek wniosła wiele w zrozumienie katechezy rodzinnej, odnosiła się bardziej do odpowiedzialnych za katechezę instytucjonalną niż do rodziców. Kwestia odpowiedzialności rodziny za formację dziecka w wierze została potraktowana szerzej w adhortacji *Familiaris consortio*²³, poświęconej małżeństwu i rodzinie. *Novum* tego dokumentu polega przede wszystkim na tym, że formacja dziecka w wierze została wpisana w głęboką refleksję teologiczno-pastoralną nad małżeństwem i rodziną. W dokumencie tym, bardziej niż w dotychczasowym nauczaniu Kościoła, został zauważony związek między otwarciem dziecka na osobowe spotkanie z Bogiem a liturgią sprawowaną i przeżywaną w rodzinie. Rodzina chrześcijańska została też wprost zaprezentowana jako miejsce właściwego przygotowania do liturgii czy inicjacji sakramentalnej (por. nr 61). Według adhortacji ważnym elementem tej formacji jest już uczestnictwo wszystkich członków rodziny w liturgii sakramentów, zwłaszcza w sakramentach inicjacji chrześcijańskiej dziecka oraz w Eucharystii niedzielnej i świątecznej (por. tamże), która – zgodnie z wyjaśnieniami dokumentu – jest dla rodziny źródłem uświęcenia, miłości, dynamizmu misyjnego i apostolskiego oraz pełnej komunii. W osiągnięciu tych dyspozycji pomaga też sakrament pokuty, pozwalający równocześnie odkryć bogactwo miłosierdzia Bożego (por. tamże, nr 57, 58).

Podobnie jak przy Eucharystii, również w wychowaniu do przyjęcia i pogłębienia rzeczywistości sakramentu pokuty, istotną rolę może odegrać rodzina. Jan

doświadczeniom, trzeba więc, aby dziecko nabywało ich jak najwięcej. Inni uważali natomiast, że muszą zaistnieć poznawcze i emocjonalne warunki umożliwiające dziecku otwarcie się na wiarę. Na tle tych poglądów wyróżnić trzeba jeszcze trzecie stanowisko, w świetle którego naturalne doświadczenia i elementy życia religijnego (tradycji wiary) muszą wystąpić równocześnie. Należy zatem wspomagać dziecko w aktywnym odkrywaniu religijnych wymiarów doświadczanej rzeczywistości. Por. Z. Marek, *Wychować do wiary...*, s. 51, 52; J. Wilk, *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie*, Lublin 1987, s. 12, 13.

²³ Rzym 22 XI 1981 (wyd. polskie Wrocław 1994).

Paweł II, nawiązując bezpośrednio do tej kwestii w *Familiaris consortio*, ukazał równocześnie nawrócenie i pojednanie jako istotne i stałe elementy uświęcenia rodziny tracącej łaskę świętości, otrzymaną na chrzcie świętym i odnowioną w sakramencie małżeństwa. Według Jana Pawła II, obecne w życiu codziennym rodziny skrucha i wzajemne przebaczenie, znajdują swój szczególny wyraz w sakramencie pokuty, który z jednej strony pomaga poszczególnym członkom rodziny odkryć tragedię grzechu niszczącego przyjaźń z Bogiem, przymierze małżeńskie i komunie rodziny, z drugiej zaś ukazuje potęgę miłosierdzia Bożego, Jego miłość potężniejszą niż grzech, odbudowującą komunie z Bogiem, między małżonkami i rodziną (por. nr 58). W wychowaniu dziecka do pokuty ważny jest przykład pokuty i pojednania dawany przez rodziców, który połączony z ich nowością życia w Chrystusie nie tylko pomaga dziecku zrozumieć wartość nawrócenia i ascezy, ale kształtuje w nim konkretne postawy życiowe. Pogląd ten znajduje swoje szerokie uzasadnienie w literaturze podejmującej wprost zagadnienie wychowania do pokuty, szczegółowo analizującej poszczególne etapy rozwoju dziecka. W tej formacji jednym z istotnych elementów będzie postawa rodziców budząca u dziecka zaufanie. Wychowanie to rozpoczyna się już w wieku prenatalnym i polega na akceptacji poczętego dziecka przez rodziców. Po urodzeniu dziecko nabiera coraz większego zaufania do rodziców, kiedy odczuwa ich bliskość, opiekuńczość, widzi ich uśmiech, doświadcza miłości. Zaufanie rozwijane w wielu formach i pielęgnowane miłością rodzicielską jest fundamentem prowadzenia szczerego dialogu z Bogiem, poddania Mu całego życia, podjęcia nawrócenia, przyjęcia daru pojednania udzielanego w sakramencie pokuty. Dalszy rozwój dziecka wymaga realizacji nowych zadań przez rodziców. Za istotne uznać należy kształtowanie w dziecku poczucia odpowiedzialności za jego czyny. Na przykład przy agresywnym zachowaniu dziecka wobec innych, dostrzegalnym zwłaszcza podczas zabaw z rówieśnikami, rodzicom przypada rola rozjemców, sprawiedliwych sędziów, pomocników pojednania, przy czym nie mogą się oni ograniczyć do ukazania jedynie błędów w postępowaniu dziecka. Trzeba budzić w dziecku pragnienie dążenia do dobra, współczucie dla poszkodowanego oraz wskazać na potrzebę wynagrodzenia za wyrządzoną krzywdę. Dzięki takim działaniom rodziców dziecko dostrzeże symbiozę między nawróceniem i wydarzeniami z jego życia. Istotny w tym względzie będzie przykład samych rodziców, przepraszaających się wzajemnie za wyrządzone zło, dążących do pojednania, czyniących zadość za popełnione złe czyny. Dzieci bowiem identyfikują się często z zachowaniem dorosłych, tym bardziej rodziców. W pojednaniu dokonującym się w rodzinie uwyraźnia się jego wymiar wspólnotowy. W przyszłości doświadczenie to pozwoli dziecku zrozumieć i przeżyć eklezjalny charakter pojednania. Dla przyszłej praktyki sakramentalnej równie ważne jest umożliwienie dziecku kontaktu z kapłanem. Celem tych spotkań jest wyeliminowanie u dziecka niechęci lub bojaźni wobec kapłana sprawującego sakrament pokuty, czy też lęku przed spowiedzią.

Są to tylko niektóre zalecenia, jakie się odnoszą do rodziców w zakresie wprowadzenia dziecka w rzeczywistość sakramentu pokuty i pojednania. Warto zauważyć, że w tej formacji dochodzą do głosu przesłanki teologiczne i antropologiczne. Mówi się więc o konieczności wychowania dzieci do skupienia, podziwu, wdzięczności, a nawet uzyskania przez dziecko sprawności językowej. Predyspozycje te rozwija dziecko w kontakcie z najbliższym otoczeniem, między innymi poprzez słuchanie opowiadań i baśni. W nawiązaniu bliskich relacji z innymi ludźmi i z Bogiem ważne jest uczenie dziecka mowy, istotnej nie tylko w komunikacji interpersonalnej, ale też w formowaniu wnętrza człowieka. W kształtowaniu postaw pokutnych nie wolno też zapomnieć o przesłankach religijno-pedagogicznych, stanowiących niejako „przedpole” religijnego wychowania. Na pierwszym miejscu wysuwa się kształtowanie pozytywnego obrazu Boga. Dokonuje się ona najpierw w relacjach z osobami najbliższymi, zwłaszcza z rodzicami. Pozytywne relacje z rodzicami dziecko przenosi na Pana Boga. Od trzeciego roku życia dziecka można przybliżać obraz Boga poprzez opowiadania biblijne, ukazujące Boga jako miłosiernego Ojca czy Dobrego Pasterza. Dlatego też za szczególnie istotne uznaje się zapoznanie dziecka z perykopami opowiadającymi o: miłosiernym Ojcu, dobrym Samarytanie, dobrym Pasterzu, zagubionej owcy, historii Zacheusza. Każdy z tych tekstów wymaga jednak przynajmniej krótkiego komentarza, by dziecko mogło uchwycić zasadnicze przesłanie Ewangelii, nie zatrzymując się jedynie na barwnych, ale drugorzędnych szczegółach opowiadań, zawartych w Ewangelii. Tworząc pozytywny obraz Boga, rodzice mają równocześnie zatroszczyć się, aby dziecko łączyło wydarzenia z życia z obecnością Boga²⁴.

ŹRÓDŁA POSOBOROWEJ NAUKI KOŚCIOŁA O INICJACJI DZIECKA W SAKRAMENTY POKUTY I EUCHARYSTII

Głębsze zrozumienie posoborowej nauki Kościoła na temat wychowania dziecka do sakramentu pokuty i Eucharystii prowadzi przede wszystkim do odnowy teologicznej po Soborze Watykańskim II, który wytyczył m.in. program odnowy liturgii, przedstawiony w pierwszym soborowym dokumencie, a mianowicie w konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. Dokument ten postrzegać należy jako owoc rozwijającego się w ostatnich dziesiątkach lat przez Soborem ruchu liturgicznego, przy czym uwzględnione też zostały postulaty odnowy liturgicznej, wysuwane w dokumentach papieskich od początku wieku, zwłaszcza w encyklice Piusa XII *Mediator Dei*²⁵. W soborowym określeniu liturgii, silniej niż miało to miejsce w encyklice *Mediator Dei*, nastąpiło połączenie uświęcenia człowieka i uwielbienia Boga z wykonywaniem kapłańskiej funkcji Chrystusa²⁶. Nie pozostawiono wątpliwości, że w liturgii występują dwa nurty: uświęcający i kultyczny, które przenikają się,

²⁴ Por. T. Balewski, *Sakrament pokuty i katecheza*, Warszawa 2000, s. 388–395.

²⁵ Por. A.J. Znak, *Historia liturgii*, Oleśnica 1993, s. 123, 124.

²⁶ Por. S. Czerwik, *Pojęcie liturgii w „Mediator Dei” i w Konstytucji liturgicznej*, „Ateneum Kapłańskie” 56,332 (1964), s. 172.

a ich oddzielenie jest uzasadnione jedynie w przypadku naukowych i teologicznych analiz. Uświęcenie posiada kierunek wertykalny: od Boga do człowieka. Ojciec niebieski uświęca i zbawia człowieka przez Chrystusa w Duchu Świętym. Jest to nurt zstępujący, zwany także zbawczym lub soteriologicznym, uwyrażniający się zwłaszcza w liturgii słowa Bożego i sakramentów. Uświęcony człowiek wyraża wdzięczność Bogu za dzieło zbawienia, wielbi Go, oddaje Mu cześć. Postawy te włączone są w nurt wstępujący, określane też mianem wielbiącego, kultycznego czy latreutycznego. Uwydatnia się on w modlitwach liturgicznych, oddających należny kult Bogu przez Chrystusa w Duchu Świętym²⁷.

Nowe było stwierdzenie o roli znaków widzialnych w liturgii, odnoszące się nie tylko do sakramentów, ale też do całej struktury liturgii, rozumianej jako zespół znaków, w różnym stopniu sprawiających to, co oznaczają²⁸. W konstytucji o liturgii znacząco uwypuklono też konieczność właściwej formacji liturgicznej wiernych. Społeczny i hierarchiczny charakter liturgii domaga się, aby poszczególni członkowie Mistycznego Ciała – zależnie od stopnia święceń i pełnionych urzędów – zaznaczyli w niej swój czynny udział, ponieważ czynności liturgiczne należą do całego Kościoła. Odpowiednie i zgodne z przepisami wykonywanie czynności liturgicznych wymaga przygotowania, wychowania do uczestnictwa w liturgii. Dotyczy ono nie tylko osób bezpośrednio w nią zaangażowanych: ministrantów, lektorów, komentatorów czy członków chóru, ale też wszystkich wiernych²⁹.

Program działania, mający na celu dostosowanie form liturgii do mentalności współczesnego człowieka, wytyczał nowe szlaki duszpasterskiego oddziaływania, również w aspekcie pedagogicznym. Wskazania konstytucji o liturgii odnajdujemy w innych soborowych dokumentach, między innymi w deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*. Ojcowie Soboru, ukazując specyfikę chrześcijańskiego wychowania, podkreślili, że uświadomienie otrzymanego daru wiary, inicjacja w tajemnice wiary dokonuje się między innymi poprzez modlitwę i uczestnictwo w kulcie liturgicznym (por. DWCH 2). Uczestnicy Soboru dostrzegli więc dydaktyczny charakter liturgii, silnie zaznaczony w konstytucji *Sacrosanctum Concilium*, która wyjaśnia, że liturgia jakkolwiek jest przede wszystkim oddawaniem czci Bogu, zawiera bogatą treść znajdującą się w słowie Bożym, głoszonej Ewangelii oraz w znakach wskazujących na rzeczywistość nadprzyrodzoną, wybranych przez Chrystusa lub przez Kościół. Wzmocnienie wiary, uświęcenie dokonuje się również wtedy, kiedy lud odpowiada na słowo Boże i udzielaną przez Boga łaskę śpiewem, modlitwą zanoszoną wspólnie pod przewodnictwem kapłana zastępującego osobę Chrystusa. W tej dialogicznej strukturze liturgii wzrasta wiara uczestników, ich doskonałość, a równocześnie oddawany jest hołd Bogu (por. KL 33). Tak realizowana podczas liturgii

²⁷ Por. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Gościkowo – Paradyż 1988, s. 15, 16.

²⁸ S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, w: *Sobór Watykański II: Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 1968, s. 36, 37.

²⁹ Zasady wynikające z hierarchicznego i społecznego charakteru liturgii zostały przedstawione w KL 26–32.

formacja w wierze jest ważna nie tylko dla osobistego, duchowego czy religijno-moralnego rozwoju chrześcijanina, ale też dla kształtowania w nim postawy odpowiedzialności za wzrost Kościoła i chrześcijańską przemianę świata. Wartości te bowiem zostały integralnie włączone w cel formacji skierowanej bezpośrednio do chrześcijan (por. DWCH 2).

W soborowym wykładzie o wychowaniu do uczestnictwa w liturgii uwidacznia się wyraźnie jego personalny charakter i podmiotowa rola samego dziecka. Modlitwa i uczestnictwo w liturgii nie mogą być narzucane z góry, ale domagają się wolnej decyzji, osobistego zaangażowania chrześcijanina w dialog z Bogiem zbawiającym i uświęcającym³⁰. Jedynie przy takim nastawieniu człowiek będzie mógł w pełni i szczerze odpowiedzieć na działanie Boga aktami kultu oraz całym uświęconym przez Boga życiem. W tej perspektywie również sakramenty, które są włączone w życie liturgiczne Kościoła³¹, przestają być jedynie środkiem zachowania niewinności i uświęcania wychowanka, co było uwypuklane w przedsoborowym nauczaniu³². Każdy sakrament jest osobistym aktem Chrystusa względem człowieka i domaga się od niego osobowej odpowiedzi³³. Sprawowanie sakramentów nie jest więc jedynie ściśle kultową praktyką, realizowaną w oderwaniu od życia, ale znajduje swe przedłużenie w czynnej miłości Boga i bliźniego, ukonkretnianej w uczynkach³⁴. W nauczaniu *Vaticanum II* świadome i pełne uczestnictwo w liturgii, a także modlitwa prywatna złączona z prawdziwie chrześcijańskim życiem, są prezentowane jako skutki wprowadzenia wychowanka w misterium zbawienia³⁵. W ten sposób została przewyżczona charakterystyczna dla przedsoborowego nauczania „rzeczowość” sakramentów, wyrażająca się między innymi w przekonaniu, że sakramentowi wystarczy się jedynie poddać³⁶.

³⁰ Por. W. Świerzawski, *Duszpasterstwo a liturgia*, „Ateneum Kapłańskie” 56,332 (1964), s. 191.

³¹ Por. tamże, s. 190; S. Czerwik, *Pojęcie liturgii...*, s. 171.

³² Por. J. Tarnowski, *Wprowadzenie do Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim*, w: *Sobór Watykański II...*, s. 307.

³³ Por. J. Stroba, *Personalizm sakramentów św. w duszpasterstwie*, „Ateneum Kapłańskie” 56,334 (1964), s. 296.

³⁴ Por. B. Przybylski, *Teologia sakramentów*, „Ateneum Kapłańskie” 56,334 (1964), s. 268.

³⁵ Por. J. Tarnowski, *Wprowadzenie do Deklaracji o wychowaniu...*, s. 307; tenże, *Gravissimum educationis*, „Ateneum Kapłańskie” 60,359 (1968), s. 404.

³⁶ Por. J. Stroba, *Personalizm sakramentów...*, s. 296. Wspomnianą „rzeczowość” sakramentów wyjaśnia dokładnie następująca wypowiedź, która stanowi ogólne podsumowanie przedsoborowego nauczania w kwestii działań pastoralnych: „W wizji pastoralnej, którą przedstawiamy, wymiar liturgiczno-pobożnościowy posiada niekwestionowane pierwszeństwo w całej działalności duszpasterskiej. Msze niedzielne, administrowanie sakramentów, praktyki pobożne i święta, religijność ludowa stanowią największą część działalności duszpasterskiej. Próbuje się przede wszystkim oddziaływać na praktyki religijne wiernych, aby mieć jak najwięcej tzw. «chrześcijan praktykujących». Nie myśli się natomiast o budowaniu wiary osobowej i o ewangelizacji, ponieważ automatycznie zakłada się przyłgnięcie wiernych do wiary. Nie dostrzega się też potrzeby pobudzania pragnienia bycia chrześcijaninem, gdyż uważa się, że już się nim jest. Chodzi po prostu o to, aby wszyscy stali się «dobrymi chrześcijanami», nawet jeśli zauważa się, że wielu

W wychowaniu do modlitwy i liturgii wyjątkowe miejsce wyznaczono rodzinie³⁷. W świetle nauki soborowej, zaprezentowanej w Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium* oraz w dekrete o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*, rodzina chrześcijańska jest bowiem rozumiana jako „domowy Kościół” czy „domowe sanktuarium Kościoła”, gdzie rodzice zwiastują swym dzieciom i umacniają w nich wiarę, przez przykład życia chrześcijańskiego, wypowiadane słowo (por. KK 11), wspólną modlitwę i uczestnictwo w kulcie liturgicznym (por. DA 11). W ten sposób wychowanie dzieci do modlitwy i liturgii stanowi integralną część otrzymanego od Boga posłannictwa rodziny. Jej oddanie się modlitwie i uczestnictwo w liturgii stanowią – obok uczynków miłości – podstawowe warunki do określenia rodziny mianem „domowego sanktuarium Kościoła” (por. tamże), a jednocześnie – jak podkreślono w konstytucji *Gaudium et spes* – otwierają wszystkim członkom rodziny drogę do osiągnięcia szlachetności, zbawienia i świętości (por. nr 48).

WNIOSKI

Posoborowe dokumenty Kościoła stanowią bogate źródło informacji odnoszących się do przygotowania dziecka do sakramentów pokuty i pojednania oraz Eucharystii. Wypowiedzi te rozwijają myśl Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza gdy chodzi o liturgię. W posoborowym nauczaniu Kościoła są wskazywane nie tylko treści, jakie winny pojawić się w przygotowaniu dziecka do pokuty i Eucharystii, ale też jego formy oraz metodyka. Dokumenty Kościoła na ogół kreślą pewien program, kierunek formacji sakramentalnej, dlatego też wysuwane postulaty domagają się uzupełnienia o refleksję katechetyczną i pastoralną prowadzącą do bardziej szczegółowych i praktycznych propozycji, możliwych do zastosowania w posłudze duszpasterskiej i katechetycznej. Każde opracowanie musi jednak uwzględnić elementy charakterystyczne dla formacji wprowadzającej dziecko w rzeczywistość pokuty i Eucharystii, które – zgodnie z postulatami wysuwanymi w posoborowych dokumentach Kościoła – dotyczą przede wszystkim następujących kwestii:

- przygotowanie dziecka do sakramentów pokuty i Eucharystii odbywa się etapami, które można określić jako: dalsze, bliższe i bezpośrednie;
- kształtowanie postaw pokutnych i eucharystycznych rozpoczyna się już w pierwszych miesiącach i latach życia dziecka, dlatego też szczególna rola wychowawcza przypada rodzinie i rodzicom;
- we wprowadzeniu dziecka w rzeczywistość pokuty i Eucharystii zasadnicze znaczenie ma katecheza inicjacyjna;
- na każdym etapie przygotowania trzeba liczyć się z sytuacją katechizowanego, uwzględniając jego poziom rozwoju oraz środowisko życia.

przystępuje do sakramentów, chociaż nie są de facto «zewangelizowani»”. E. Alberich, *Katecheza dzisiaj. Podręcznik katechetyki fundamentalnej*, Warszawa 2003, s. 50.

³⁷ Por. S. Kisiel, *Soborowa koncepcja wychowania chrześcijańskiego w rodzinie*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 48, 11–12 (1979), s. 365.

Powyższe wnioski należy jeszcze rozszerzyć przynajmniej o jeden bardzo istotny postulat: opracowanie programów katechetycznych i duszpasterskich ukierunkowanych na wprowadzenie dziecka w rzeczywistość pokuty i Eucharystii domaga się wnikięcia we współczesne nauczanie Kościoła. W ten sposób nie tylko zostanie spełniony postulat wierności nauce Kościoła, ale też będzie zapewniona większa skuteczność prowadzonej formacji. W nauczaniu Kościoła dostrzega się bowiem określony rozwój myśli, także przy problematyce formacji sakramentalnej, spowodowany nie tylko refleksją nad istotą Kościoła, ale też otwieraniem się na zmieniającą się rzeczywistość, w której chrześcijanin żyje i realizuje swe powołanie.

**CATECHESIS INTRODUCING THE CHILD
TO THE SACRAMENTS OF PENANCE AND OF THE EUCHARIST
IN THE LIGHT OF THE POST-VATICAN II DOCUMENTS OF THE CHURCH**
Summary

The reflection taken up in this article shows that the documents of the Church which have been published after the II Vatican Council are a rich source of information concerning the preparation of children to the Sacrament of Penance and Reconciliation and to the Sacrament of the Eucharist. In Church teaching after the Council we find not only indicated the content, which should be present in the preparation of children to Penance and the Eucharist, but also its forms and method. The documents of the Church generally outline a certain program or direction of sacramental formation, so the demands given need to be supplemented by a catechetical and pastoral reflection, which would lead to more detailed and practical suggestions, possible to use in pastoral and catechetical ministry. Although each elaboration must take into consideration elements that are characteristic for the introduction formation of the child to the reality of Penance and the Eucharist, which – in accordance with requirements given in the Church documents after the Council – regard above all the following issues:

- the preparation of children to the Sacraments of Penance and of the Eucharist takes place through a number of stages, which can be called: far, close and direct;
- the formation of penance and eucharistic attitudes begins already in the first months and years of the children's lives, thus the important role of parents and family;
- in the process of introducing children to the reality of Penance and the Eucharist initiation catechesis has a principal role;
- on each of the stages of preparation one has to take into consideration the situation of the catechized, the level of personal development and family environment.

Słowa kluczowe: inicjacja sakramentalna dziecka, sakrament pokuty i Eucharystii, Pierwsza Komunia św., katecheza dzieci.